

Хар бир халкнинг ўз келиб чиқиш ва ривожланиш тарихи бор. Ўзбек халкининг ҳам узок ва воқеликларга бой тарихи мавжуд бўлиб, у халк бўлиб шакллангунга қадар узок ва мураккаб этник жараёнларни бошидан кечирди. Умуман олганда, ҳозирги кунда халкларнинг келиб чиқиши-этногенезига эътибор айланиш кучайганки, бу ҳолат миллатлар ичида ўз-ўзини англаш жараёнининг ўсганлиги, ўз тарихи, ўтмишига қизиқишнинг ошганлиги, янги мустақил давлатлар пайдо бўлиши билан ўз ифодасини топади.

Мустақиллик шарофати ила ўтмишимиз, тарихимизга бўлган муносабат тубдан ўзгарди. Тарихимизни, бой ўтмишимизни илмий, ҳолисона тарзда баён қилиш замон талабига айланди. Президентимиз Ислам Каримовнинг 1998 йил июн ойида бир гуруҳ олимлар билан ўтказган учрашувида, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисидаги» 1998 йил 27 июл қарорида ва Президентимизнинг тарихий ўтмишимизни ўрганиш муаммоларига бағишланган «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» асарида ҳамда сўнгги пайтлардаги кўпгина чиқишларида ўзбек халкининг тарихини илмий, ҳаққоний тарзда баён қилиш, тарихий тадқиқотларга кенг қўламда йўл очиб бериш, маданий меросимизни асраб-авайлаш, миллий мафкура гоёларини ривожлантириб тарғиб этиш ва бошқа кўплаб муаммоларни ҳал этиш масалалари кўриб чиқилди.

Президентимиз жумладан шундай деган эди: «Тарихий хотираси бор инсон-иродали инсон. Такрор айтаман, иродали инсондир. Ким бўлишидан қатъий назар, жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз ўтмишини яхши билса, бундай одамларни йўлдан уриш, ҳар хил ақидалар таъсирига тортиш мумкин эмас. Тарих сабоклари инсонни ҳушёрликка

ўргатади, иродасини мустахкамлайди». Дархакикат, жамият тараккиётида тарихнинг ўрни ва роли нихоятда катта бўлиб, бу жараённинг hozirги кунда давлатимиз маънавий ҳаётида тутган ўрни бекиёсдир.

Ўзбек халқининг келиб чиқиши тарихи hozirги кунда тарихимизда кам ёритилган ва илмий асосда тамомила янгитдан кўриб чиқишга мансуб бўлган масалалардан би-ридир. Президентимиз таъкидлаганидек, «биз халқни номи билан эмас, балки маданияти, маънавияти оркали биламиз, тарихни таг-томиригача назар ташлаймиз». Дархакикат, уч минг йилликдан зиёд давлатчилик тарихига эга бўлган халқимизнинг илдизлари асрлар қаърига бориб такалади.

Маълумки, «Ўзбекистон кадимги тарихининг жуда катта даври ёзма манбаларсиз, археология ва антропологияга оид манбаларга таянган ҳолда ўрганилади. Кадимги Шарк ёзма манбаларидан (Хинд, Оссурия ва Эрон) маълумки, мил. авв. II минг йил-ликнинг ўрталари ва охирлари (бронза даври)-Ўрта Осиё, Афғонистон, Хиндистон ва Эрон тарихи-хинд-эрон кабилалари ёйилиши билан боғлиқ бўлган. Хинд-эрон кабилалари дастлаб жуда кенг ҳудудларда — Волга, Урал ва Жанубий Сибир оралигидаги ерларда яшаганлар».

Тадқиқотчи Т.Ходжайов фикрига кўра, бронза даврига келиб, Ўрта Осиёнинг жанубий вилоятларида баланд бўйли, боши чўзинчок, юзи тор ирқнинг вакиллари тарқалган. Шимолий дашт ва чўл ҳудудларида эса, жануб аҳолисидан фарқ қилган боши думалок, юзи жуда кенг ва чўзик бўлмаган кабилалар яшаган. Фанда жанубий киефали одамлар Ўрта Ер денгизи иркининг вакиллари деб аталади. Улар Олд Осиё, Месопотамия, Эрон, Афғонистон, Ўрта Осиё, Хиндистон каби катта географик ҳудудга ёйилганлар. Шимолий киефали одамлар Жанубий Сибир ҳудудидан то Козогистон, Ўрта Осиёнинг шимоли-шарқий қисмида Урал, Волга бўйи ерларигача тарқалган.

А. Сагдуллаев тадқиқотларига кўра, бронза даврига келиб, Ўрта Осиё ҳудудида кадимги жанубий ва шимолий киефадаги одамлар вакиллариининг қўшилиш жараёни бошланади ҳамда айнан мана шу даврга келиб, ўлкамизда яшаб ўтган бронза даври кабилалари Ўрта Осиёнинг кадимги халқларига асос солганлар. Тадқиқотлар нати-жаларига қараганда мил. авв. II минг йилликнинг охири-I минг йилликнинг бошлари Ўрта Осиё ҳудудларида мураккаб этник-маданий жараёнлар бўлиб ўтади. Хусусан, жанубий ҳудудлардаги ҳосилдор воҳалар ўтроқ дехкончилик аҳолиси томонидан ўзлаштирила бошланган бўлса, шимолий вилоятларда кўчманчи чорвадор кабилалар тарқала бошлайди. Кўчманчи чорвадорлар ва ўтроқ аҳолининг узвий муносабатлари асосида ижтимоий-иқтисодий ва маданий жараёнлар авж олди.

Этногенез жараёни турли халқларнинг аجدодлари тарихидан бошланади. Ўзбек халқи аجدодларининг тарихи жуда катта тарихий даврни ўз ичига олади. Узок тари-хий тараккиёт йўлида аجدодларимиз мураккаб этногенез жараёнларини бошдан кечирганлар. Бу жараёнлар антропологик киефалар ва бошқа кабилаларнинг аралашиб кетиши, маданий анъаналарнинг қўшилиб янги асосда ривожланиши билан узвий боғлиқ бўлган.

Ўзбекистон Ўрта Осиёнинг кадимдан ўтроқ дехкончилик маданияти ўчоқлари тарқиб топган ҳудудда жойлашган. Диёримиз шу боис археологик ва меъморчилик ёд-горлигига бой. Фарғона водийсининг Селунгур горидан топилган кадимги тош даврига оид топилмалар ва Тешиктошдан топилган ўрта палеолит даврига оид одамзод қолдиқлари, бизнинг юртимиз Африка ва Олд Осиё билан бир каторда инсоният пайдо бўлган ҳудудлар тарқибига кирганлиги hozirги кунда узил-кесил исботланди. Шунингдек,

мезолит даврига (ўрта тош даври) оид Мачай горидан топилган ёдгорлик-лар, неолит (янги тош) даврига оид овчилик ва баликчилик маданиятини ўзида жам килган Калтаминор, жанубдаги илк дехкончилик маданиятига оид бўлган Жойтун, Хисор тоғ маданияти, бронза даврига оид бўлган хилма-хил Замонбобо, Сополлитепа, Саразм, Далварзинтепа, Чуст маданиятлари ўлкамизда кадимги аجدодларимиз хўжалигининг жадаллик билан ривожланганлигини исботлайди.

Ўлкамиз кадимги аҳолиси тош ва бронза даврларида қандай ном билан аталганликлари бизга номаълум. Илк бора Ўрта Осиё аҳолиси хусусидаги маълумотлар Шарк ва антик давр юнон-рим манбаларида тилга олинади. Юнон тарихчиларининг маълумотларига қараганда, Евросиёнинг катта ҳудудларида яшовчи қабилалар умумий «скифлар» номи билан аталади. Юнон тарихчиси Геродот, «бу халқлар қадимийликда мисрликлардан қолишмайди», деб юқори баҳо берган эди. Плиний Ўрта Осиё ҳудудларида 20 га яқин қабилалар борлиги хусусида ўз асарида эслаб ўтади. Ёзма манбаларда скифларнинг иккита йирик қабиласи: саклар ва массагетлар хусусида кўпроқ гап боради. Ахмоний миҳхат ёзувларида саклар учта қисмга бўлиб кўрсатилади (хаумаварка, тиграхауда, тийай-тара-дарайя). Массагетлар хусусида ҳам турлича фикрлар мавжуд бўлиб, улар кўчманчи чорвадор-ҳарбий қабилалар бўлганлиги таъкидланади.

Илк темир давридан бошлаб (мил. авв. IX-VII асрлар) қадимги дехкончилик воҳаларида яшовчи ўтроқ аҳоли ўзлари жойлашган ҳудуд номлари билан атала бошлаганлар. Булар Сўғдиёнадаги-сўғдийлар, қадимги Хоразмдаги-хоразмийлар, қадимги Бактриядаги-бактрийлар, қадимги Чочдаги-чочликлар, Фарғонадаги-парканаликлар шулар жумласидандир. Бу тарихий номларнинг кўпларини биз илк ёзма манбаларда, хусусан зардўштийлик динининг муқаддас китоби «Авесто»да, Ахмоний ҳукмдорларнинг миҳхат асарларида учратамиз.

Шунингдек, Козогистон ҳудудларида яшаган чорвадор қабилалар бронза давридаёқ («Андроново маданияти») туркий тилда сўзлашганлар деган асосли фикрлар ҳам мавжуддир. 1969 йили Олмаота яқинидаги Иссыккўргон маконидан топилган ёзув-мил. авв. IV-III асрларга оид бўлиб, ҳозирги кунда илк туркий тили ёзуви деган фикрлар ҳам бор. Бундан хулоса чиқарадиган бўлсак, демакки, мил. авв. IV-III асрлардаёқ Ўрта Осиёнинг шимолий-шарқида туркий тили аҳоли-қабилалар мавжуд бўлиб, уларнинг хоразм, сўғд, бактрия қабил ёзувлари ўша жой аҳолиси ичида ишла-тилган. Еттисувдаги сакларнинг бир қисми ҳам туркий тилда сўзлашган.

Тадқиқотчилар фикрларига таяниб шуни айтиш мумкинки, Ўрта Осиёда қадимданок 2 хил: туркий ва шарқий эроний тилда сўзлашувчи аҳоли мавжуд бўлган. Ўзбек халқининг қадимги аҳолисини ҳудди шу икки бўлак ташкил этган. Мил. авв. II-I асрларда ва эрамининг бошларида эса, узок давом этган этник жараён натижасида ҳозирги замон ўзбек халқига хос бўлган «икки дарё оралиги тип» (Амударё, Сирдарё) даги ирқ қишилари Ўрта Осиёнинг катта ҳудудларида яшардилар.

Миллоднинг IV асрларига келиб бу тип қишилари ҳозирги Ўзбекистон ҳудудининг катта қисмида учрай бошладилар. Эрон ахмонийларининг Ўрта Осиёни босиб олишлари, сўнгра македониялик Искандарнинг ҳарбий юришлари маҳаллий аҳоли этногенезига сезиларли таъсир этмади. Мил. авв. I аср ва эрамининг IV асрига қадар Ўрта Осиёга кўчманчи юечжилар, хионийлар, эфталит қабилаларининг кириб келиши даври бўлди. Ҳудди шу давр янги ер эгаллиги муносабатларининг ҳам шаклланиш даври бўлди. Юқоридаги қабилалар туркий тилдаги қабилалар бўлиб, уларнинг кириб келиши туркийлашув жараёнини янада қучайтирди.

